VLADO OŠTRIĆ

O VEZAMA I SURADNJI IZMEĐU ISTARSKIH I SJEVERNOHRVATSKIH GRAFIČKIH RADNIKA DO PRVOGA SVJETSKOG RATA

UVODNE NAPOMENE

Pokret grafičkih radnika ima svojevrsno mjesto unutar radničkog pokreta zbog niza posebnih obilježja. Među grafičarima nalazimo različita idejna i politička opredjeljenja. U skladu s tim, oni se angažiraju u različitim strujama radničkog pokreta, te imaju značajnu ulogu i u socijalnoj demokraciji i u nesocijalističkim, odnosno protusocijalističkim strujama. No jaka, internacionalistička, strukovna svijest i solidarnost okuplja pristalice i aktiviste raznih struja u radu unutar jedinstvenih potpornih (humanitarnih), sindikalnih i kulturnih organizacija grafičkih radnika. Njihove su organizacije vrlo čvrste i međunarodno dobro povezane. Istovremeno, one imaju zaseban, pa i odvojen položaj i odnos prema općem sindikalnom pokretu pod vodstvom socijalista. Borba između socijalista i njihovih protivnika vodi se, doduše, i u organizacijama grafičkih radnika, ali ih ne razbija.

Zbog svega toga pokret grafičkih radnika predstavlja i zaseban istraživački problem. Proučavanje socijalističkog pokreta ne može u cjelini »pokriti« pokret grafičkih radnika. Isto vrijedi i za proučavanje nacionalističkih i kršćansko-socijalnih struja u radničkom pokretu. Pokret grafičkih radnika treba i zasebno proučavati, a time se ujedno dopunjavaju ostala ispitivanja radničkog pokreta.

U skladu s tim koncipiran je i ovaj prilog problematici radničkog pokreta u Istri do prvoga svjetskog rata.

Historiografija radničkog pokreta u Istri pruža nam uvid u osnovna obilježja njegova razvitka, prvenstveno o povezanosti s osnovnim društvenim i nacionalnim problemima Istre, te političkim odnosima što

ih ti problemi reproduciraju.[1] Manje je istražen unutarnji razvitak radničkog pokreta u Istri, te njegova povezanost s radničkim pokretom izvan Istre, što omogućava određene historiografske dopune.

Treba istaći da je pokret grafičkih radnika u Istri, kao dio »unutarnje« povijesti radničkog pokreta, historiografski gotovo nepoznat. Taj se problem ne spominje kada se govori o socijalističkom pokretu, a niti kada je riječ o nacionalističkim i kršćansko-socijalnim strujama, što je i razumljivo, jer su grafički radnici i u Istri posebna sastavnica radničkog pokreta.

Isto tako, nisu dovoljno poznate vanistarske veze radničkog pokreta u Istri. Ta je problematika značajna i specifična. Uvjetovana je određenim obilježjima položaja Istre, pa te odrednice istarske situacije treba ovdje ukratko navesti. Istra je hrvatsko-slovensko-talijanska pokrajina u kojoj su sve tri nacionalne grupe odvojene, pokrajinskim i državnim granicama, od svojih nacionalnih matica (a talijanske su enklave odvojene i prostorno). Dualistički sustav odvaja Istru od sjeverne Hrvatske i njenog primorja. Prirodna je veza s matičnim hrvatskim područjem umjetno otežana riječkom državnopravnom enklavom. Istarski poluotok gravitira jakim urbanim centrima na svojim rubovima (izvan istarske pokrajine) — Trstu i Rijeci. Dualističko razbijanje kvarnerskog prostora na tri dijela (austrijski, hrvatski i ugarski) umanjuje u izvjesnoj mjeri utjecaj Rijeke a pogoduje i inače jakom utjecaju Trsta. Preko tršćanske spone Istra se snažno vezuje za slovenski etnički prostor, odnosno za kompleks austrijskih pokrajina. S druge strane, dualizmom određeni položaj primorskih austrijskih pokrajina, stvara posebne spone između Istre i Dalmacije, koju dualistički sustav odvaja od njenog prirodnog zaleđa i upućuje uzduž Jadrana na sjeverozapad.

Sve se te okolnosti neposredno reproduciraju i u radničkom pokretu u Istri, uključujući i pokret grafičkih radnika (njima su uvjetovana

---

[1] Usp. izbor literature: V. Bratulić, Odjeci Oktobarske revolucije u Istri, Jadranski zbornik II, Rijeka—Pula 1957, 5—31 (za našu temu 5—14); D. Foretić, Generalni štrajk radnika u Trstu u povodu štrajka Lloydovih ložača god. 1902, Pomorski zbornik, povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942—1962, II, Zagreb 1962, 1674—1698 (sadrži i šire podatke o radničkom pokretu u Istri i Dalmaciji); I. Beuc, Radnički pokret i socijalna demokracija u Istri do 1918. godine, Putovi revolucije 3—4, Zagreb 1964, 164—171, odnosno Istarski mozaik 1964, br. 2, 95—102; D. Šepić, Nacionalna borba u Istri 1900—1914, Jugoslovenski narodi pred prvi svjetski rat, Beograd 1967, 1059—1089; V. Bratulić, Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968, 11—12 (za našu temu 11—19); Isti, Povijesni pregled, Istra. Prošlost—sadašnjost, Zagreb 1969, za našu temu 39—40, 65—67; Isti, Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik, Zagreb 1969, 289—334; D. Šepić, Borbe istarskih Hrvata za nacionalnu ravnopravnost i priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji, Istarski mozaik 1968, br. 4, 181—195; Isti, Borba istarskih Hrvata i Slovenaca za slobodu i ujedinjenje od narodnog preporoda do oslobođenja. Nastava povijesti, 1968/69, br. 1, 45—61; J. Šidak, — M. Gross — I. Karaman — D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914. Zagreb 1968, 206—207, i dr.

zbivanja prikazana u ovom tekstu). Ta je problematika dijelom historiografski poznata, a dijelom i nije. Za hrvatsku su historiografiju, razumljivo, posebno zanimljiva pitanja što proizlaze iz razdvojenosti Hrvatske na pet različitih područja zasebna položaja.

Radnički se pokret razvija unutar tih područja, te je i sam na sličan način razdvojen, no ujedno nastoji, prema svojim mogućnostima u pojedinim razdobljima, da raznovrsnim vezama i suradnjom tu razdvojenost umanji. Ta su nastojanja uvjetovana u znatnoj mjeri prostornom (horizontalnom) pokretljivošću radništva,[2] a potiče ih opći internacionalizam socijalističkog radništva (odnosno specifični strukovni internacionalizam tipografa), ideja o srodnosti ili jedinstvu Jugoslavena, te hrvatska nacionalna svijest.

Socijaldemokratska stranka u Hrvatskoj i Slavoniji (SDS HiS) općenito teži povezivanju jugoslavenske i socijalističke ideje u snagu koja bi, kao sastavni dio međunarodnog socijalističkog pokreta, mogla pripomoći razrješavanju nacionalnih i društvenih problema nacionalno neravnopravne, kapitalistički strukturirane i imperijalizmom opterećene zajednice naroda okupljene u okviru austro-ugarske državne zajednice, te nastoji da i posebno pridonese stvaranju te snage preko suradnje radništva hrvatske nacionalnosti, odnosno hrvatskosrpskog jezika (u sklopu suradnje jugoslavenskog radništva), pa i zbog svega toga razvija suradnju sa socijalističkim pokretom na jugu Ugarske, u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji, u Rijeci i u Istri (te s onim izvan Austro-Ugarske — u Srbiji).[3] Treba spomenuti barem neke primjere, relevantne za našu temu.

---

[2] Sociološke kategorije horizontalne i vertikalne pokretljivosti, kao glavnih oblika društvene pokretljivosti (o tome usp. M. Popović, Problemi društvene strukture. Uvod u sociologiju, Beograd 1967, 291—311, posebno 307—310) važne su i za razumijevanje povijesti radničkog pokreta, pa u tom sklopu osobito za kretanja u specifičnom sloju tipografskih radnika. To dolazi do izvjesnog izražaja i u tematici ove radnje.

[3] Na značaj i povezanost ovih problema ukazao je još V. Korać, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Knjiga treća, Zagreb 1933/VIII. Uzajamni odnosi s drugim jugoslavenskim radničkim pokretima, 267—381). U suvremenoj literaturi različiti vidovi ovog kompleksa imaju dosta značajno mjesto. Spominjemo, u izboru: M. Gross, Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890—1907, Putovi revolucije 5, Zagreb 1965, 117—129; E. Tomac, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u aneksionom razdoblju (Od pada vlade Hrvatsko-srpske koalicije do početka veleizdajničkog procesa), Putovi revolucije 9, Zagreb 1967, 27—83; J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — D. Šepić, n. dj. u bilj. 1, posebno 313—316 (Jugoslavenska ideja socijalista); Socijalistički pokret u Hrvatskoj do prvoga svjetskog rata (V. Oštrić, Razvitak radničkog pokreta u Hrvatskoj do godine 1902, 9—33; E. Tomac, Razvoj socijalističkog pokreta u Hrvatskoj od 1903—1914, 34—49), Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969; C. Knapić-Krhen, O vezama hrvatskog i srpskog radničkog pokreta u razdoblju 1894—1903, Putovi revolucije 6, Zagreb 1966, 156—160; V. Oštrić, O vezama Vase Pelagića s radničkim pokretom u Hrvatskoj, Prilozi 5, Sarajevo 1969, 293—314; S. Kesić, Hrvatski i srbijanski radnički pokret i stvaranje prvih sindikalnih organizacija u Bosni i Hercegovini, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867«,

U Bosni i Hercegovini djeluje niz agitatora i organizatora iz Hrvatske (npr. tipograf Nikola Vukojević), surađuje se preko štampe (u razdoblju aneksione krize zagrebačka »Slobodna riječ« ima i nelegalno izdanje za Bosnu i Hercegovinu koje se tamo šalje pod različitim naslovima).[4] Veza s riječkim radništvom postojala je već prije osnivanja SDS HiS (u tome je važno pokretanje zagrebačke socijalističke »Slobode« 1892), a nakon osnivanja SDS HiS (1894) postoji i u Rijeci mjesna organizacija stranke, iako je Rijeka odvojena od Hrvatske i Slavonije (no zbog posebnog položaja Rijeke radnički je pokret u tom gradu složenije povezan, te nije potpuno uključen u radnički pokret Hrvatske i Slavonije).[5] U razdoblju uoči prvoga svjetskoga rata intenzivira se suradnja između socijalista u razdvojenim hrvatskim pokrajinama. Vodstvo SDS HiS nastoji da se socijalističke organizacije ujedine, a pokušava se i sindikalno ujedinjavanje. No najuspješnije se surađuje preko štampe. »Slobodna riječ«, centralni list SDS HiS, postaje od 1912, odnosno 1913, glasilo istarskih socijalista (uz slovensku »Zarju«), kao i dalmatinskih (umjesto »Crvenog barjaka«).[6] Već prije toga, 1910. i 1911, istarski i dalmatinski socijalisti izdaju zajednički list »Glas radnog naroda« (142 broja), najznačajniji izraz njihove suradnje.[7]

Potanje analize tih veza i suradnje, u cjelini uzevši, još nisu izvršene (ovom se mišlju, dakako, ne poriče dosadanja literatura nego se ukazuje na mogućnost i potrebu njenog proširenja daljnjim radovima). Za našu temu treba istaknuti da tipografi u Hrvatskoj i Slavoniji također razvijaju, neovisno od socijalističkog pokreta, suradnju s tipografima Hrvatima, odnosno onima hrvatskosrpskog jezika, izvan Hrvatske i Slavonije. Ta se suradnja izražava prvenstveno u listu Hrvatskoga tipografskog društva (dalje: HTD) »Hrvatski tipograf« (1898—1920) koji je unutar Austro-Ugarske jedino »Glasilo za interese tipografskih radnika« na hrvatskom jeziku. »Hrvatski tipograf« (dalje HT) je stvarno, a od 1908.

Slav. Brod 1969, 291—315; E. Tomac, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije prema jugoslavenskom pitanju pred prvi svjetski rat, Jugoslovenski istorijski časopis, 1970, br. 1—2, 89—97. Ipak je u toj složenoj problematici štošta još neispitano.

[4] Usp.: V. Korać, Povjest, n. dj. u bilj. 3, 175, 341—342; E. Tomac, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u aneksionom razdoblju, n. dj. u bilj. 3, 59. I tu ima nedovoljno poznatih pitanja.

[5] Riječka je problematika gotovo nepoznata. Postoje historiografske indikacije o njenoj specifičnoj složenosti i zanimljivosti. Za spomenute podatke korišten je niz pretežno sitnih podataka iz »Slobode« (1892—1902), sakupljenih za članak »Hrv. primorje, Gorski kotar, Rijeka i Istra u djelatnosti hrvatskih socijalista 1892—1902« (u rukopisu).

[6] V. sažete podatke u novijim radovima (unutar šireg konteksta): E. Tomac, Razvoj socijalističkog pokreta u Hrvatskoj od 1903—1914, n. dj., bilj. 3, 46—47; Ista, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije prema jugoslavenskom pitanju pred prvi svjetski rat, n. dj., bilj. 3, 95.

[7] Usp.: V. Bratulić, »Glas radnog naroda«, Glasilo istarsko-dalmatinskih socijalista (1910). Prilog povijesti naše socijalističke štampe, Riječka revija, 1959, br. 1, 30—36.

i službeno, glasilo tipografa Bosne i Hercegovine,[8] dok je isto tako od 1912. i list tipografa Dalmacije.[9] U njemu surađuju i tipografi Srbije, osobito u razdoblju kada nemaju svog lista. »Hrvatski tipograf« donosi i vijesti o tipografima Rijeke, te piše o Istri (i ima suradnike iz Istre). Sva je ta suradnja historiografski gotovo nepoznata.[10]

Problematika, ovdje naznačena, pruža historičarima mnogobrojne mogućnosti za daljnji rad, pa bi ih trebalo sustavno koristiti. Osobito manjkaju potanji analitički prikazi. Bez njih je mnogo teže ocijeniti značenje tih veza i suradnje unutar šire problematike radničkog pokreta.

Za ovo saopćenje odabrana je, specifična u radničkom pokretu u Hrvatskoj, problematika grafičkih radnika. Ono ima dvostruku svrhu: iznosi nešto podataka o pokretu grafičkih radnika u Istri, kao prinos potpunijem istraživanju koje bi tek trebalo izvršiti, a prikazom veza istarskih tipografa sa sjevernohrvatskima pridonosi upoznavanju šire problematike koja je za radnički pokret u Istri općenito dosta značajna.

»Hrvatsko tipografsko društvo« (osnovano 1870, a djeluje do 1920) ima pravilima određeno i ograničeno područje — teritorij Hrvatske i Slavonije. Izvan tog područja ono ne može djelovati, osim preko veza uzajamnosti s drugim tipografskim društvima (ugovori o međusobnom podupiranju članova koji putuju; reguliranje prijelaza iz jednog društva u drugo; pomoć u štrajkovima). U sačuvanoj građi društva (zapisnici i izvještaji odbora, skupština i komisija) ne nalazimo podataka za temu koja nas ovdje zanima (tj. za Istru; za neke druge pokrajine i zemlje ima nešto podataka koji potječu od veza uzajamnosti), a i zbog obilježja takve, zapisničke, građe (rad društvenih foruma omeđen je društvenim pravilima) podaci mogu biti samo rijetki i oskudni. Novine, međutim, ne poznaju takva ograničenja. »Hrvatski tipograf« prati štamparstvo i tipografski pokret u cijelom svijetu, a posebno u zemljama s kojima hrvatski tipografi imaju više veza. Ta je širina dio koncepcije lista.[11] Kao predlošci služe prvenstveno tipografske publikacije (novine i dr.), štampani izvještaji tipografskih društava i dopisi. Velik je dio podataka pouzdan, često su i neposredno preneseni. Posebnu važnost ima HT kao jedini hrvatskosrpski tipografski list u Austro-Ugarskoj, te je stvarno

---

[8] Na skupštini bosansko-hercegovačkog tipografskog društva 12. III 1908. zaključeno je da će društvo sve svoje članove pretplatiti, uz sniženu pretplatu, na »Hrvatski tipograf« (HT, 2. 1908). Suradnja, međutim, postoji od početka izlaženja lista (1898).

[9] Dalmatinsko tipografsko društvo objavljuje u »Hrvatskom tipografu« svoje zapisnike, počevši od 18. V 1912. I tome, međutim, prethodi suradnja dalmatinskih tipografa u listu.

[10] Osnovno djelo o tipografima, V. Cecić, Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955, Zagreb 1955, obuhvaća u razdoblju do 1918. samo pokret grafičkih radnika u Hrvatskoj i Slavoniji.

[11] »S nemanjom ljubavlju pratiti ćemo odnošaje naših vanjskih, naročito ove monarhije drugova. Kao članovi velike tipografske obitelji, imademo se doista razloga veseliti svakoj njihovoj stečevini, kao što i žaliti svaki im neuspjeh. Njihove su tegobe i naše.« — Hrvatski tipograf (dalje: HT), 15. I 1898 (Rieč našim čitateljima!).

od samog početka glasilo koje prelazi u svakom smjeru granice Hrvatske i Slavonije. Podatke za našu temu treba dakle u njemu tražiti.

Ostala tipografska društva također imaju točno određeno područje. U Dalmaciji najprije nastaje gradsko društvo — Società tipografica zaratina (1874) — koje se kasnije (1897) pretvara u pokrajinsko — Società dei Tipografi Dalmati — te je stupilo u Verband der Vereine der Buchdrucker u Schriftgiesser und verwandter Berufe Oesterreichs, Wien (Savez društava knjigotiskarâ, slovoljevaca i srodnih struka u Austriji).[12] Iste se godine i tršćansko tipografsko društvo, član austrijskog saveza, reorganiziralo u pokrajinsko društvo (za Trst, Goricu i Istru) — Società dei Tipografi del Litorale.[13] Društvo je izdavalo vlastiti list »Il Risveglio. Giornale per gl' interessi degli operai tipografi« (pokrenut 1895) kojega je i dalmatinsko društvo smatralo svojim organom, posebno u razdoblju kada upravu drži pretežno talijansko-talijanaška skupina članova u Zadru, tj. do 1912, kada upravu društva preuzima pretežno hrvatska splitska skupina, uz podršku šibenske, dubrovačke i kotorske, a društveni organ postaje HT). Na Rijeci je 1898, odnosno 1899 (potvrda pravila, konstituiranje), osnovano posebno društvo — Società tipografica fiumana — oko čije je samostalnosti vođena diskusija (i HTD i ugarsko društvo žele ga pripojiti). Društvo se 1905, nakon kolebanja konačno odlučilo za priključenje jačem ugarskom društvu koje je moglo osigurati veće materijalne pogodnosti.[14]

Organizacijski sustav tipografskih društava prilagođen je, kako vidimo i iz ovih za našu temu relevantnih podataka, državnom i upravnom sustavu Austro-Ugarske u razdoblju dualizma. Aktivnost tipografa prelazi, međutim, međe tog sustava. Prostorna pokretljivost tipografa, njihova općenita, strukovna, internacionalistička solidarnost, te posebni nacionalno-jezični afiniteti dovode do značajne povezanosti i suradnje (suradnja u okviru Međunarodnog knjigotiskarskog tajništva — tzv. Tipografske internacionale — uzajamnost između društava preko sustava bilateralnih ugovora, suradnja preko štampe).

---

[12] Molba Namjesništvu za osnivanje tipografskog društva, 22. VI 1874 (Državni arhiv, Zadar, Misc. 99, Rz 8); Statuto della »Società Tipografica Zaratina di mutuo soccorso«, Zara 1874); Statuto della Società dei Tipografi Dalmati colla sede in Zara, Zara 1897.

[13] Izvještaj austrijskog saveza za god. 1897. sa zadovoljstvom ističe te reorganizacije (u Dalmaciji, Trstu i Trentinu): [društva] tako pružiše prilike svim drugovima u dotičnim zemljama, da im se priključe i postanu sudionicima uređenih cienićnih odnošaja« (HT, 30. VI 1898). U Tirolu je, izuzetno u Austriji, provedena organizacija prema etničkim područjima. Uz njemačko (austrijsko) društvo za Tirol i Vorarlberg postoji posebno talijansko društvo — »Società dei Tipografi del Trentino«. Inače su tipografi svih narodnosti okupljeni u jedinstvenim pokrajinskim društvima.

Iako Društvo tipografa Primorja slavi 1904. 25-godišnjicu, tipografska organizacija »Associazione di Mutuo soccorso per Tipografi di Trieste« pojavljuje se 1868 (G. Piemontese, Il movimento operaio a Trieste. Dalle origini alla fine dela prima guerra mondiale, Udine 1961, 12).

[14] Vijesti o osnivanju i priključenju: HT, 15. IX 1898, 15. X 1899, 18. XI 1905.

Sve te okolnosti pružaju opći okvir i podlogu za praktičan pristup temi ovog saopćenja i omogućavaju da iznošenje podataka dobije potrebni širi smisao.

VEZE I SURADNJA

1) Najprije treba prikazati *općeniti interes* hrvatskoga tipografskog lista za tipografsku organizaciju Istre, Trsta i Gorice i neke događaje šireg značenja. — Izvješćujući o radu austrijskog saveza u 1897, HT bilježi već spomenute reorganizacije tršćanskog, zadarskog i trentinskog društva, spominje da su tarifni pokreti »svršili [...] pobjedom pomoćnika; neki su uređeni mirnim načinom, kod nekih je došlo do obustave rada. Glavni pokreti bili su u Krakovu, Trientu, Zadru, Trstu itd«. Za tršćansko se društvo spominje da nije na gubitku, nego da je svoju imovinu povećalo.[15]

Zainteresiran za solidarnost i ravnopravnost tipografa raznih nacionalnosti u zajedničkim sredinama, HT donosi 1900. dopis o odnosima između slovenskih, talijanskih i hrvatskih slagara u Gorici. Talijanski su se tipografi usprotivili prijedlogu slovenskih da se u društvenu knjižnicu uvrštavaju i slovenske knjige. Uprava u Trstu donijela je »kompromisnu« odluku da se ne nabavljaju ni slovenske ni talijanske knjige! Dopisnik s pravom kritizira takve odnose.[16]

Te godine Società dei Tipografi del Litorale ima slijedeći raspored članova: Trst 198, Gorica 38, Gradiška 1, Pula 21, Rovinj 1, Poreč 2, Kopar 2, Volosko 2, Krk 3 (ukupno 268 članova, te 23 litografa u Trstu). Tome je dodan komentar da se taj broj vjerojatno neće toliko povećavati otkada je uveden normalni cjenik (tarifni pravilnik), jer organizacija pazi da se ne povećava broj naučnika preko norme.[17] Treba spomenuti (zbog nekih kasnijih događaja) da ti podaci obuhvaćaju i članstvo iz hrvatskih štamparija u Istri, što ukazuje i kod njih na normalnu situaciju, tj. uređene tarifne odnose, u to doba. Na dosta sređene odnose ukazuje i podatak da su god. 1903. od 353 organizirana tipografa u Primorju (Trstu, Gorici i Istri) svega trojica nezaposlena.[18]

Budući da je odnos tipografa prema ostalom radništvu i radničkom pokretu doživio do početka XX st. pozitivnu evoluciju, ne iznanađuje

---

[15] HT, 30. VI 1898 (Austrijski knjigotiskarski savez u god. 1897).

[16] HT, 31. VIII 1900. U Gorici tada ima 38 slagara, od toga 19 Slovenaca. U dvjema slovenskim tiskarama A. Gabršček radi 15 Slovenaca (u Goriškoj tiskarni 9, u Narodnoj tiskarni 6) u ostalima još četvorica.

[17] HT 31. VIII 1900.

[18] HT, 7. XI 1903 (Zaposlenost u Austriji). Ta situacija dakako ne znači da problema nema. Karakterističan je dopis iz Gorice (HT, 30. IX 1900) u kojem se govori o lošem životnom standardu goričkih tipografa (preveliki životni troškovi zbog visokih cijena), te kritizira Andrej Gabršček, vlasnik dvaju slovenskih tiskara, zbog tipičnog građanskog nerazumijevanja za te radničke probleme. — U dopisima iz primorskih krajeva više puta se naglašava da je život u jadranskim gradovima teži, jer su cijene više nego u unutrašnjosti.

da HT piše i o generalnom štrajku u Trstu 1902. List opisuje događaje (štrajk Lloydovih ložača, generalni štrajk, pregovore, sukobe s vojskom i radničke žrtve, intervenciju gradskog zastupstva), ističe da su se i tršćanski slagari pridružili štrajku, te zaključuje: »Simpatije svega plemenito mislećega svieta na strani su radničtva«.[19]

God. 1904. Društvo tipografa Primorja slavi 25-godišnjicu. Taj je jubilej zapazio i HT. List obavještava o proslavi i kaže: »Bratskome društvu želimo svaki napredak.«[20] Opširnije izvještava o proslavi u tršćanskoj operi (26. lipnja) i hvali tu zapaženu priredbu tršćanskih tipografa.[21]

Prateći zbivanja u susjednoj tipografskoj organizaciji Austrije HT 1906. ističe: »U Istri, Koruškoj i Kranjskoj nema tiskare, u kojoj ne bi vladali tarifalni odnošaji«.[22]

Dobro uređena pokrajinska organizacija vjerojatno je utjecala na protivljenje zamisli da se umjesto austrijskog saveza društava stvori »državno« (tj. centralizirano) društvo. Na VI skupštini saveza predstavnik Društva tipografa Primorja (predsjednik društva De Rosa) založio se za dotadašnji (federativni) sistem koji je pokazao dobre rezultate. Dosljedno tome glasao je (kao i predstavnik Dalmacije) za rezoluciju kojom se centralizacija u načelu ne odbacuje, ali se njeno praktično provođenje odgađa, jer se neće ići na nadglasavanje.[23] Taj problem, aktualan tijekom više godina (stvarno se stanje, međutim, nije promjenilo sve do svjetskog rata), prati s dosta pažnje i HT.

HT će zabilježiti i neke općenite rezultate primorskog društva, prema društvenom izvještaju za 1907: društvena imovina se smanjila, ali zbog većeg izdvajanja za potporne fondove, povećalo se članstvo (od 396 na 420) tako da je postotak neorganiziranih tipografa vrlo malen.[24]

HT rado ističe pozitivne primjere iz drugih organizacija, da bi pojačao kritiku određenih pojava ili stanja u Hrvatskoj. Stoga bilježi i uspjeh primorskog društva koje je potaknulo obrtnu vlast na donošenje prilično određenih i oštrih higijensko-zdravstvenih propisa za tršćanske tiskare, nabraja te propise i podsjeća na slične, manje-više kronične probleme zagrebačkih tiskara.[25]

Jedna samostalna akcija tršćanskih tipografa omogućit će HT-u nove kritičke usporedbe s prilikama u Hrvatskoj. Tražeći, prema ugovoru, povišicu minimalnih tarifa, ali k tome i jednaku povišicu za sve ostale radnike, tršćanski su tipografi, nakon odbijanja poslodavaca, dali kolektivni otkaz s rokom od 14 dana, budući da po slovu tarifnog ugovora nisu imali povoda za štrajk. To su proveli u 15 tiskara od njih 19 (4 tis-

---

[19] HT, 15. II 1902. Za taj štrajk usp.: D. Foretić, n. dj. u bilj. 1.

[20] HT, 9. VII 1904.

[21] HT, 26. VII 1904.

[22] HT, 17. XI 1906. Pod Istrom se ovdje podrazumjevaju još i Trst i Gorica.

[23] HT, 21. IX 1907.

[24] HT, 25. VII 1908.

[25] HT, 11. I 1908.

kare su prihvatile njihove zahtjeve). HT tom prilikom hvali samostalnost Tršćana (»U Austriji je dosta napeta centralizacija, pa drugovi ipak ne izgubiše volje i smisla za samostalno istupanje, noseći naravno i konsekvence takvog postupanja«), te potiče hrvatske tipografe na slično držanje [»Kod nas naprotiv očekuju drugovi sve samo od tarifne komisije. (...) Malo više samostalnosti i odlučnosti našim drugovima baš ne bi škodilo«].[26]

Primorski su tipografi postigli i posebno reguliranje radnog vremena i tarifa za rad na ponedljeljnim jutarnjim izdanjima listova, što HT, uvijek spreman da istakne dobre primjere iz drugih organizacija, također bilježi, te donosi cijeli tekst »Ustanove glede izdavanja ponedjeljnih jutarnjih listova za Trst i Primorje«.[27]

2) Prikazujući interes hrvatskog tipografskog lista za neke *posebne događaje* ili pojedine osobe u Istri, zapažamo da se vrlo malo piše o Istri s one strane Učke. Čini se da s tim područjem, gdje se, kako smo vidjeli, nalazi niz štamparija (Pula, Rovinj, Poreč, Kopar) sjevernohrvatski tipografi imaju malo veza.[28] — Godine 1898. HT u jednoj maloj notici prenosi vijest o uspješnom štrajku u manjoj tiskari Coane u Poreču (i tada i god. 1900. tamo se nalaze svega 2 organizirana tipografa).[29] Ovdje se može spomenuti da čvrstoća tipografske organizacije omogućava i tipografima malih tiskara vođenje posebnih tarifnih pokreta i štrajkova, posebno kada se radi o dosljednom provođenju tarifnih ugovora u svim tiskarama (za razliku od drugih grana industrije i obrta, gdje su slične pojave teže ostvarive). U Istri pruža slične primjere tiskara »Kurykta« u Krku.

HT će 1900. donijeti nekrološku bilješku o slagaru Anti Kocijanu, Primorcu, koji je umro u 35. godini (sahranjen 21. XII 1899) u Puli. Kocijan je zajedno s pravaškom »Slobodom« došao iz Sušaka u Zagreb. I sam je bio pravaš, a ujedno dobar član tipografskog društva (»koliko je bio miran i razborit planuti je upravo znao, kada se je nepovlašteno radilo bilo o političkim hrvatskim bilo o internim društvenim prilikama«). Radio je kasnije u Trstu, Gorici i Puli »kod valjanih naših i svojih prijatelja — Polića i Krmpotića ...«.[30]

HT je tijekom niza godina nakon pokretanja u rukama tipografa pravaša, odnosno pristaša Čiste stranke prava (npr. prvi urednik S. Ti-

---

[26] HT, 22. I 1910.

[27] HT, 11. I 1913.

[28] Podaci o organiziranim tipografima 1900 — već izneseni — pokazuju da je samo Pula značajan štamparski centar. Za puljske štamparije v. izbor podataka kod V. Ujčića, n. dj. u bilj. 30. Podataka o malim talijanskim tiskarama u Rovinju, Poreču i Kopru donosi, neizravno, L. Giuricin, La stampa italiana in Istria..., Pazinski memorijal 1970, Pazin 1971, 165—174, 180—185. Vidi i S. Cella, Giornalismo e stampa in Istria, Atti e memorie, vol. IV, nova serija.

[29] »Štrajk u tiskari Coane u Poreču svršen je nakon jedne nedjelje, usljed odlučnog postupka drugova Bratosa i Battilane te tamošnjeg okružnog kapetana. Coana obvezao se je ponovno obdržavati cienik i uzeti sve štrajkaše natrag u posao. Svako masreglovanje isključeno je. Prema tomu je uspjeh podpun«. — HT 30. XI 1898.

met, drugi urednik J. Zoček) koji su i inače prevladavali u HTD-u. Razumljivo je da list nije propustio zabilježiti jedan incident u Puli koji se mogao koristiti protiv socijalista.[31] List ipak informira da su to slagari učinili na svoju ruku, »a bez znanja stranke same, koja da u to ne utiče.« U to doba HT posvećuje dosta pažnje sukobu i štrajku u socijalističkoj tiskari u Leipzigu, koristeći da u protusocijalističkim istupima kojih prvih godina ima u tom listu, pa mu očito odgovara da zabilježi i neveliki spor u Puli.

Da slagari Hrvati u Trstu ne zaboravljaju svoje matično društvo (HTD) vidimo iz jednoga ovećeg dopisa 1905.[32] Oni iznose primjedbe i prijedloge o radu HTD-a. Redakcija nije htjela objaviti čitav dopis, smatrajući da su mnoge pretpostavke i informacije o prilikama HTD-a pogrešne. Objavljen je samo prijedlog da se i u Zagrebu provede — kako što je to učinjeno i u Trstu — obavezno posredovanje društva kod zapošljavanja. U Trstu se, kaže se, svatko javlja u društvo, a ono prema raspoloživim mjestima i potrebama članova odobrava zapošljavanje. U vezi je s tim i prijedlog da se uredi potpora za nezaposlene, »najvažnija potporna grana«, što bi pomoglo da se prilike oko zapošljavanja srede. Preporuča se zagrebačkim drugovima da budu oštriji, osobito prema štrajkolomcima i »šoštarima« (stari slagarski izraz za nedovoljno kvalificirane konkurente za slagarski posao), u čemu će ih pomoći svi svijesni kolege, »koji gledaju sada sažalnim okom na Zagreb«. — Bila su to karakteristična gledišta tipografa koji se zapošljavaju u drugim zemljama, pa kritički uspoređuju prilike i nastoje da se i u Hrvatskoj provedu pojedine tekovine pokreta grafičkih radnika (na potpori za nezaposlene i posredovanju rada HTD radi dugo vremena i uvodi ih tek od

---

[30] HT, 15. I 1900. Samo se na tom mjestu spominju hrvatski štampari u tim gradovima. U Trst dolazi već 1883. prvi slagar iz Hrvatske, a zatim dolaze i drugi (tako, 1884. dolaze Josip Krmpotić i Fran Polić). F. Polić je postao upravitelj u štampariji koju je osnovao Fran Hvala (Čeh), te je prodao Viktoru Dolencu. J. Krmpotić je 1894, poslovođa u »Goriškoj tiskarni« A. Gabršćeka, a 1898. preuzima upravu Gabršćekove tiskare u Puli. Od 1900. to je »Tiskara Josip Krmpotić i dr.«, a od 1903. »Tiskara Laginja i dr.«, dok J. Krmpotić preuzima tiskaru »Matteo Clapis«, te je vodi kao tiskaru »Josip Krmpotić« [više o tome: T. B l a ž e k o v i ć, Hrvatske novine i štamparije u Istri (1870—1945), Riječka revija, 1952, br. 1, 38—39; V. U j č i ć, Puljski »Hrvatski list« (1915—1918), Istarski mozaik, 1967, br. 4—5, 270—276]. Bilješka o A. Kocijanu (te dopisi iz Trsta i Gorice) pokazuju ipak izvjesnu povezanost sjevernohrvatskih tipografa s ovim krugom tršćansko-istarskih tipografa i štampara.

[31] »Kršenje slagarskog tarifa ustanovilo se je u tiskari socijalističkog lista 'Il Proletario' u Puli«. List su naime slagala trojica slagara umjesto četvorice, te su zbog toga radili prekovremeno, a bez odštete. Interveniralo je Društvo primorskih tipografa. — HT, 31. V 1901. Tiskaru (Tipografia de »Il Proletario«) je osnovao J. Dorbić, hrvatski tipograf iz Splita (V. B r a t u l i ć, Političke stranke, n. dj. u bilj. 1, 323). O tiskari i listu vidi i L. Giuricin, n. dj., 168, 171—173.

[32] »Iz Trsta primismo od tamo uposlenih drugova Hrvata opsežan dopis ...« (HT, 26. VIII 1905).

1909). Sličnih tendencija ima i u suradnji iz Istre o kojoj će dalje biti govora.

3) Sjevernohrvatski tipografi imaju više veza sa tipografima u Liburniji i na Krku. Tim vezama pogoduje to što se radi o tipografima Hrvatima zaposlenima u hrvatskim štamparijama (u Voloskom, a zatim u Opatiji, u Lovranu, te u Krku).[33]

a) God. 1898. HT bilježi da je poslovođa u Voloskom, Ivan Podolšak, slavio 22. rujna 25-godišnjicu knjigotiskarskog rada, te mu čestita kao »vriednom borcu i supatniku iz 1892—1893. godine te značajnom drugu.«[34] Na taj način saznajemo da je Podolšak sudjelovao u općem štrajku zagrebačkih tipografa u prosincu 1892. i siječnju 1893. Štrajk nije uspio, mnogi su štrajkaši morali tada napustiti Zagreb i razići se na sve strane, tražeći posla.[35]

U toj su tiskari (tada u Opatiji) radnici postigli 1910. osmodnevni godišnji dopust uz polovinu plaće. Bila je to tekovina koju grafički radnici tih godina ostvaruju tek u pojedinačnim slučajevima, pa je razumljivo da HT bilježi uspjeh opatijskih grafičara.[36]

Sređeni odnosi u opatijskoj tiskari olakšavaju drugu aktivnost. God. 1911. priređuju tipografi Hrvati iz Rijeke i Opatije uspjeli izlet i zabavu (30. srpnja, na Kantridi). Inicijativa potiče od opatijskih tipografa, prvenstveno J. Franka, redovnog suradnika HT-a. To je bio prvi sastanak te vrste. Prisustvovao je izvjestitelj »Riječkog novog lista«, te upravitelj opatijske tiskare J. Kuhar, »koji se uvijek kao svijestan drug pokazao«.[37] Bio je to jedan od rijetkih slučajeva dobrih odnosa tipografa s upraviteljem tiskare (te odnose obično obilježava klasna zaoštrenost). — Dogovoreni su daljnji susreti. Zanimljivo je da su prisutni sakupili 12 kruna »za fond udovica i siročadi svoje matice Hrv. tipograskog društva«.

---

[33] Hrvatska štamparija u Voloskom, osnovana potkraj 90-ih godina (1898—1900. još je u Voloskom)) prelazi doskora u Opatiju (tiskara »Tomičić i drug«). Poslovođa je Ivan Podolšak. Ta tiskara štampa i novine (najprije, s prekidima 1900—1904, »Narodni list« I. Pošćića i V. Cara Emina), dok je tiskara Higina Peršića u Lovranu, osnovana također u to doba, štampala tiskanice i sl. (akcidencije). Poslovođe su Slavec i Mate Šepić (nešto više o tome: T. Blažeković, n. dj., V. Ujčić, n. dj. u bilj. 30). Tiskaru »Kurykta« osniva krčki biskup Antun Mahnić 1898, a počela je radom u rujnu 1899. Ona je jedina hrvatska tiskara u Istri koja je potanje prikazana u literaturi (usp. M. Polonijo, Štamparija »Kurykta« u Krku, Jadranski zbornik V, Rijeka—Pula 1962, 116—138). Noviji opći pregled štampe, s posrednim podacima o tiskarama, i iscrpnu bibliografiju donosi P. Strčić, Novinstvo Hrvata u Istri do 1947. godine, Istarski mozaik, 1968, br. 4, 210—230, posebno 212—217 i 227—234.

[34] HT, 15. X 1898.

[35] Štrajk je bio najteža borba te vrste u hrvatskom tipografskom pokretu XIX stoljeća. Opširniji prikaz vidi u V. Cecić, n. dj. u bilj. 10, 88—91.

[36] HT, 9. VII 1910. I u Dalmaciji nalazimo uvođenje godišnjeg odmora u više tiskara. U Hrvatskoj i Slavoniji, međutim, takvih uspjeha gotovo i nema.

[37] HT, 12. VIII 1911. Čini se da se J. Kuhar zaista pozitivno odnosio prema pokretu tipografa. To pokazuje njegov solidaran stav prema štrajkolomcu I. Kuzmiću, poslovođi krčke tiskare (više o tome: V. Oštrić, n. dj. u bilj. 39).

Odnosi u lovranskoj tiskari »V. Plavec« nisu bili tako dobri. God. 1912. dolazi do sukoba između tiskare i tamošnjih tipografa, koji se toliko zaoštrio da je Društvo tipografa Primorja proglasilo tiskaru zatvorenom za organizirane tipografe, dok se spor ne riješi. O tome je I. Frank obavijestio i HT zbog upozorenja hrvatskim tipografima da ne primaju posao u toj tiskari ako im ga vlasnik ponudi (time bi, naime, došli u položaj štrajkolomaca).[38]

Najviše pažnje posvećuje HT tiskari »Kurykta« gdje godinama vladaju vrlo zaoštreni odnosi: sukobi, štrajkovi (1905, 1907. i 1909. godine) bojkot tiskare, najprije privremeni (1905. ili prije), a zatim trajni (od 1909. dalje). Zbog upornog odbijanja da se pridržava austrijskoga tipografskog cjenika (tarifnog ugovora) »Kurykta« je tada isključena iz austrijskog saveza vlasnika štamparija, dok su tipografske organizacije proglasile njezin trajni bojkot (tj. zabranu zapošljavanja za organizirane tipografe). Sjevernohrvatski tipografi prate tu borbu i s njom se solidariziraju.[39]

Posebno ih je zainteresirao tromjesečni štrajk 1909, jer istovremeno traje u Zagrebu jedna od najžešćih štrajkaških borbi u čitavom razdoblju do 1914 — tromjesečni štrajk u »Katoličkoj tiskari«. I ti su štrajkovi pridonijeli oštrom stavu organiziranih tipografa prema crkvenim poslodavcima. HTD se solidarizirao s krčkim štrajkašima i bojkotom »Kurykte«, dok je Društvo tipografa Primorja spriječilo upravitelja »Katoličke tiskare« da pribavi, prešućujući štrajk i njegove stvarne uzroke, radnike u Trstu, odbivši da dade slagare bez privole HTD-a. Tom razgovoru u društvenim prostorijama prisustvovao je i delegat krčkih slagara — Ernest Crnković. On kaže i ovo: »Iza toga rastumačih drugovima tko i što je prof. dr Pazman, a svi klicahu oduševljeno solidarnosti zagrebačkim slagarima i svim hrvatskim drugovima«. Pazman je čak pokušao nagovoriti krčke štrajkaše da dođu u »Katoličku tiskaru«.[40]

b) Najznačajniji je izraz veza istarskih i sjevernohrvatskih tipografa suradnja iz Istre u raspravljanju problema HTD-a. U toj suradnji prednjači J. Frank iz Opatije koji u tome ima, može se prosuditi, podršku svojih drugova.

U razdoblju koje prethodi svjetskom ratu, sve do njegova početka, vodi se u HTD-u borba za prevlast između socijalista, njihovih otvorenih protivnika (frankovaca i kršćanskih socijala) i neutralaca. Uvjetovana je napretkom socijalističkog političkog i sindikalnog pokreta u toku prvog desetljeća našeg stoljeća, te dosta značajnim udjelom tipografa u socijalističkom pokretu. Neki su od tipografa socijalista vrlo aktivni u so-

---

[38] HT, 4. V 1912.

[39] Ta su zbivanja posebno prikazana (V. Oštrić, Hrvatski tipografi i tiskara »Kurykta«, Krčki zbornik, sv. 3, 1971, 177—178) pa se stoga o njima ovdje potanje ne govori.

[40] HT, 24. VII 1909 (Pazman u lovu za »štrajkbreherima«). O štrajku u Katoličkoj tiskari v.: V. Cecić, n. dj. u bilj. 10, 122—123.

cijalističkom pokretu, a ujedno veoma angažirani u HTD-u gdje stiču ugled i poštovanje i u očima protivnika (najistaknutiji su među takvim tipografima Vilim Bukšeg, Vjekoslav Kokolj, Nikola Vukojević i Aleksandar Tajkov). Angažiranje u tipografskoj organizaciji osiguralo je socijalističkoj manjini već i ranije (približno od prijelaza stoljeća) razmjerno značajno mjesto u HTD-u, pa će oni tako stvorenu koegzistenciju pokušati iskoristiti, približno od 1907, za nastojanja oko prevlasti u društvu. Osnovni je njihov cilj da se već razvijena opća, klasna i strukovna, solidarnost tipografa s ostalim radničkim pokretom nadogradi u organizacionu vezu sa socijalističkim sindikatima, te neposrednu političku solidarnost sa socijaldemokratskom strankom.[41]

U tim okolnostima možemo zapaziti povećan interes istarskih tipografa Hrvata za probleme HTD-a.

U ožujku 1908. javlja se J. Frank iz Opatije jednim dopisom.[42] Zabrinut je što su zadnji brojevi HT-a bili »krcati ništavim svađama«. Sugerira da se kritika »nedrugova, neurednosti, prljavština poslodavaca«, zadrži u nekim granicama i štedi prostor lista. Onome tko pogriješi može se i prijateljski spočitnuti, jer se griješi i nehotice.

Taj pomirljivi nastup Frank koristi da bi upozorio na jedan važan problem HTD-a — organiziranje tipografa izvan Zagreba (»Za to, manimo se svađe, već poradimo složnim silama, da se provincija što više organizuje, što je preka potreba, hrvatsko-slavonska provincija jako je zapuštena ... Za to radimo više, a manje se svađajmo!«). — To je zaista krupan problem HTD-a još od njegova osnivanja, a naročito je naglašen od sredine 90-ih godina dalje (cjenik, donesen 1896, obavezuje društvo da ga provede i izvan Zagreba, što zagrebački poslodavci koriste za pritisak na društvo, dok se velik dio pokrajinskih poslodavaca opire provođenju cjenika). Frank podupire inicijativu vukovarskih tipografa da se u njihovom gradu održi drugi sastanak pokrajinskih drugova (prvi je održan 1905. u Osijeku), upozorava da je stanje u pokrajini zaista teško (radi se s naučnicima i ženama umjesto kvalificiranim tipografima, radno vrijeme je 10—13 sati, a plaća po nekoliko puta manja nego u tiskarama uključenim u tarifni ugovor), te ističe da je neorganiziranost uzrok takvog stanja. To vrijedi i za Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu. U ime tiskarskih radnika u Opatiji Frank pozdravlja zamisao o pokrajinskom sastanku i želi još uspjeha.

Franka brinu i određene pojave u Zagrebu, pa intervenira u polemici oko godišnje skupštine HTD-a 1910. Podržava oduzimanje prava glasa na skupštini onim članovima koji duguju društvene prinose. Brine ga nezainteresiranost zagrebačkih članova (od njih 260 na skupštinu je došlo 95). Zabrinjava ga što je u Namjesbeni odsjek (odsjek za posredovanje u zapošljavanju) izabran i drug »koji se protivio zapošljavanju

---

[41] O tim su borbama pisali V. Korać, n. dj. u bilj. 3, Knjiga druga, Zagreb 1930, 518—527 (Unutrašnje borbe u društvu) i V. Cecić, n. dj. u bilj. 10, 115—136 (Klasno sazrijevanje organizacije).

[42] HT, 4. IV 1908.

drugova iz provincije u Zagrebu«. Nada se da se takve tendencije neće proširiti, nego da će »prevladati shvaćanje o ravnopravnosti svih članova«. »Skora budućnost pokazat će nam, da li je pobijedio razbor i pravednost ili sebičnost i mahnitanje«.[43]

U ovom je sukobu Frank na istoj strani sa socijalistom A. Tajkovom koji također napada tog tipografa (Gabru Lorkovića), posebno zato što je nekoliko godina ranije bio štrajkolomac.

Taj je sukob samo dio širih zbivanja. Radilo se o akciji kršćanskih socijala protiv socijalista i pristaša političke neutralnosti HTD-a. Istup protiv zapošljavanja stranaca, posebno Srba, u Zagrebu bio je dio te akcije. U tim zbivanjima oko godišnje skupštine 1910. približila su se, privremeno, stajališta tipografa socijalista i neutralaca (onih koji ne povezuju neutralnost s izrazitim protusocijalističkim stavom).

Dok Frank istupa protiv nekih elemenata akcije kršćanskih socijala, tipograf »M-k« iz Lovrana ima nešto drugačije stavove.[44] On smatra da je polemika više izraz »osobnog shvaćanja«, te je treba prekinuti. Pobjedom »neodvisne opozicije« (tj. protivnika socijalista, pretežno kršćanskih socijala) na godišnjoj skupštini nije učinjena usluga nekome izvan društva (kršćansko-socijalnoj stranci ili poslodavcima). Apelira da se u jubilarnoj godini HTD-a obustave svađe, ističe da drugovi u provinciji radosno pozdravljaju jubilej, te će se okupiti u Zagrebu, »da manifestiraju svoju radničku solidarnost«. Posebno pozdravlja izlaženje stručnog časopisa »Gutenberg«. »Gutenberg« je dokaz napretka tipografa u Hrvatskoj i Slavoniji, te se nada da će biti čitan »na cijelom Balkanu i diljem svih slavenskih zemalja«. HT je, »našoj organizaciji pomogao do čvrstoće i svijesti pojedinog njenog člana«, a »Gutenberg« će djelovati na prosvjetnom polju i pridonijeti strukovnoj naobrazbi koja je tipografima sve potrebnija. »Ova dva naša glasila neka budu jako sredstvo, kojim će se naša organizacija boriti protiv raznih gusjenica à la Benković, Opava i njima sličnim drugovima [istaknuti štrajkolomci prilikom spomenutog štrajka u zagrebačkoj »Katoličkoj tiskari« 1909] koji gonjeni vlastitim egoizmom svojim istupima podupiru njihova izdajnička djela...«.

Stavovi M-k-a o sukobima u HTD izazvali su reagiranje A. Tajkova koji se u tom sukobu već eksponirao kao vodeća ličnost socijalističke struje. Tajkov objavljuje polemični članak u kojem sa znatnom žestinom zastupa svoje stavove.[45] Protiv neprijatelja organizacije, kaže on, pomaže »čvrsta solidarnost i bojkot«, a također i javna kritika. No dešava se da ljudi koji ne poznaju »razredne borbe« takve direktno ili indirektno podupiru. Strančarski pristrani i zasukani ljudi osuđuju svaku kritiku kao nepravedan sud. Time griješe protiv vlastite organizacije, jer pogreške, bez razlike kakve su, treba podvrgnuti javnoj kritici. Stavovi kojima se

---

[43] HT, 14. V 1910. Slično pišu o tom problemu dopisnici iz Vinkovaca i Vukovara.

[44] HT, 9. VII 1910.

[45] HT, 23. VII 1910 (»Osuda« osude).

osuđuje javna kritika pomažu da se razni negativni elementi razviju »u faktično štetan živalj po našu organizaciju«. Sve to ide u korist jedino poslodavcima, što M-k nažalost, kaže Tajkov, ne razumije.

Lovranski dopisnik požurio se da Tajkovu odgovori.[46] M-k tvrdi da mu je »svako strančarstvo u društvu i organizaciji vrlo daleko«. Međutim, napada Tajkova vrlo žestoko i osobno, ne sustežući se ni od uvreda. Sumnjiči Tajkova da ne radi ništa korisno za organizaciju, vrijeđa ga da svojom protestnom ostavkom u Namjesbenom odsjeku i kritičkim člancima postaje smiješan. Tvrdi da time samo unosi zlu krv »u redovima ne gusjenica nego čestitih članova Hrvatskog tipografskog društva«. Ako nije tvrdoglav ili živčano bolestan, kaže M-k, uvidjet će da nije ni pravedan sudac ni kritičar nego nešto drugo (strogo zasukani i zlobni strančar).

U ovom sukobu vidimo da se i socijalist Tajkov i »neutralac« M-k slažu u vrlo oštrom stavu prema ljudima koji su se svojim razbijačkim postupcima (prvenstveno kao štrajkolomci) sami isključili iz organizacije, no Tajkov ujedno želi borbu i raščišćavanje stavova i odnosa i unutar organizacije, težeći da onemogući prvenstveno one ljude koji su se ogriješili o radničku solidarnost, a sada se pridružuju akciji kršćanskih socijala i drugih protivnika socijalista za postizanje prevlasti u društvu. Tipografi socijalisti smatraju, razumljivo, da bi uspjeh njihovih protivnika unazadio HTD kao klasnu, sindikalnu i borbenu organizaciju. M-k je, međutim, protiv unutrašnje borbe, za njega su svi članovi organizacije ispravni ljudi, a različita uvjerenja nisu smetnja za zajednički rad. On ne uviđa da ideološke i političke borbe »izvana« moraju prodirati u tipografsku organizaciju koja nije izolirana od radničkog pokreta, a budući da napada isključivo socijaliste (u osobi A. Tajkova) »neutralac« M-k čini u ovom sukobu uslugu njihovim protivnicima. Njegovi stavovi ukazuju i na razlike između istarskih tipografa Hrvata, jer nalazimo razlike između njega i J. Franka, o čijim ćemo gledištima još govoriti.

Unatoč različitih idejnih i političkih opredjeljenja ima pitanja u kojima su svi organizirani tipografi, može se reći, složni, što pokazuje i jedan slučaj potkraj 1910. Javljajući se ponovo iz Opatije, Frank upozorava na loš običaj nekih tipografa da šalju raznim tiskarama oferte (ponude za zaposlenje), zaobilazeći tipografske organizacije, te opominje da se svatko tko se želi zaposliti u Austriji obrati najprije upravi odgovarajuće tipografske organizacije. Navodi i zaključak austrijskog saveza da će tipografi koji se zaposle oferiranjem izgubiti pravo na potporu za nezaposlene. Taj je problem, ističe Frank, važan osobito za Primorje, jer mnogi tipografi zbog zdravstvenih i drugih razloga žele da se zaposle u Primorju, usprkos skupoće. Frank dalje iznosi sadržaj jednog oferta V. Benkovića u kojemu on hvali svoje sposobnosti i navodi da su mu ljudi iz uprave HTD-a zbog njih neprijatelji (ustvari, organizirani su tipografi nastojali da mu kao poznatom štrajkolomcu onemoguće zapo-

[46] HT, 11. VIII 1910 (»Osuda« osude!).

slenje u Zagrebu). Frank dalje podsjeća da je on pokazao i »zamjerne sposobnosti za štrajkolomačku službu«, te da takvom čovjeku »među čestitim drugovima nema i nikada više neće biti mjesta, ne samo u Zagrebu, nego niti na cijelom svijetu«. Završava oštrim upozorenjem da je »on poznat dobro i u Primorju, ako ne među poslodavcima, a ono među drugovima. On se vrlo vara, kada misli, da ćemo mi ovdje u Primorju, kada se bude radilo o njegovoj proslavljenoj personi, postupati i za vlas drugačije, nego li to učiniše drugovi u I. hrv. radničkoj tiskari u Zagrebu, kao i tamošnja uprava organizacije. Neka samo dođe; metla, vrlo velika metla već je pripravljena za njega!«[47] — Ta je solidarnost istarskih tipografa imala rezultata, jer spomenuti tipograf nije otišao u Istru (našao je u Zagrebu mjesto, doduše u štampariji, ali izvan struke).[48]

Sličnu su oštrinu i solidarnost, dodajmo, istarski i sjevernohrvatski tipografi pokazali i u drugim sličnim slučajevima, posebno prema I. Kuzmiću, koji je radio u tiskari »Kurykta«. Zbog štrajkolomstva i drugih proturadničkih postupaka u Krku (osobito za štrajka god. 1909.) primorsko društvo je spriječilo njegovo zapošljavanje u štampariji »Tiskovnog društva« u Pazinu (otvoreno 1911), a HTD je još u toku svjetskog rata (1917) odbilo da ga primi za člana.[49]

c) Istarski su tipografi Hrvati pokazali interes i za probleme dalmatinskih tipografa, te su u njihovom rješavanju i aktivno sudjelovali.

Potaknut člankom »Prilike u Dalmaciji«[50] Frank je o tome razgovarao »s jednom vrlo uplivnom, odnosno vodećom ličnošću u austrijskom knjigotiskarskom savezu«.[51] Na osnovi toga iznosi niz zanimljivih mišljenja. Prilikom ostvarivanja cjenika (tarifnog ugovora) 1906. nije postignut očekivani minimum u Dalmaciji, ali se, s »obzirom na neopisivo žalosne prilike«, postiglo što se moglo. Za upravu Društva dalmatinskih tipografa (u Zadru) slaže se da nije dobra. Ne radi dovoljno, zanemaruje dužnosti prema savezu. Podržava ideju da sjedište društva prijeđe u Split, što bi odobrila i centrala u Beču, no bitno je ima li u Splitu sposobnih ljudi za rukovođenje organizacijom. Ako ih ima, preporuča Splićanima da pokrenu postupak oko premještanja sjedišta u Split (sastanak dalmatinskih tipografa, predstavka centrali u Beču, izmjena društvenih pravila).

Frank je vrlo oprezan u pitanju radnog jezika Društva dalmatinskih tipografa. Prigovara »Mòreu« što je dotaknuo to pitanje. »Ovakova pitanja su bombe i mi moramo nastojati, da se tih pitanja što je moguće više klonemo. U okviru naše organizacije nije nikada pitanje u kakvom se jeziku ovo ili ono radi, nego je pitanje kako se radi«. Zadarski su drugovi, u većini Talijani ili talijanaši, s pravom uredili, smatra

---

[47] HT, 3. XII 1910 (Iz Opatije).

[48] HT, 31. XII 1910 (Htio u Opatiju, pa ipak ostao u Zagrebu!).

[49] Više o tome: V. Oštrić, n. dj. u bilj. 39. 183—184.

[50] HT, 11. III 1911 (autor, Ž. Mađarević, koristi pseudonim »Mòre«, ranije je radio u Dalmaciji — u Šibeniku, više puta je pisao u HT-u).

[51] HT, 21. III 1911 (Dalmacija).

Frank, da je uredovni jezik talijanski, no ako bi sjedište bilo u Splitu, a uredovni jezik hrvatski, zadarski bi se Talijani mogli srditi. Frank samo preporuča da se korespondencija s članovima Hrvatima obavlja hrvatski. Što nema hrvatskih tiskanica, kaže Frank, nisu krivi ni zadarski ni bečki drugovi, »nego baš mi sami, koji to nismo nikada zahtijevali«. To bi izazvalo znatan trošak, zbog malog broja tipografa Hrvata (»od prilike 100 u području autrijske organizacije«), pa je dovoljno da se hrvatski štampaju samo najpotrebnije tiskanice. On zaključuje: »Zato držim, da bi bilo veliko zlo radi tih sitnica unijeti u našu organizaciju narodnostnu borbu. Dosta nas truju razne stranačke svađe, koje su u zadnje vrijeme velike štete nanijele našem društvu«.

Vrlo suzdržan Frankov stav u ovom pitanju (iako inače potpuno odobrava zamisao da se društveno sjedište prenese u Split) posljedica je težnje da se bezuvjetno sačuva internacionalističko jedinstvo tipografske organizacije. Njegova je zabrinutost ipak bila pretjerana, jer dalmatinski tipografi Hrvati, preuzevši vodstvo Društva dalmatinskih tipografa, nisu uklonili talijanski jezik u društvenom poslovanju nego su ga sveli na ravnopravan položaj s hrvatskim.[52] — Frankovi stavovi pokazuju ujedno da tipografi Hrvati u Istri, Trstu i Gorici nisu nastojali da se i hrvatski jezik uvede u poslovanje njihove organizacije.

Za prilike u Društvu dalmatinskih tipografa zainteresiralo se, kao susjed i najbliži član austrijskog saveza, i Društvo tipografa Primorja. Ono je jednim svojim izvještajem potaklo savezni odbor da se pozabavi dalmatinskim problemima. Intervencija primorskog društva, usporedo s akcijom splitskih tipografa, utjecala je na odluke saveznog odbora (prihvaćeno je da se sjedište prenese u Split, u Dalmaciju je upućen savezni tajnik kojega je imao pratiti jedan delegat primorskog društva).[53] Vjerojatno je u tome imao određenu ulogu krug opatijskih tipografa Hrvata s agilnim J. Frankom na čelu.

d) Frank je, međutim, istovremeno pokrenuo diskusiju o jednom problemu sjevernohrvatskih tipografa. Upozorio je da se putujući tipografi tuže na poteškoće i neudobnosti prolaznog smještaja u Zagrebu, te da je potpora koju HTD pruža putnicima premalena. Predlaže da se u društvenoj kući uredi prenoćište za tipografe putnike.[54] Na to se javio jedan zagrebački tipograf s obrazloženjem o novčanim teškoćama zbog kojih HTD ne može proširivati svoje humanitarno djelovanje.[55] U nastavku diskusije Frank se složio da je HTD dosta postigao (naročito potporom za nezaposlene i potporom za putnike u pokrajinskim gradovima), no inzistira da je prenoćište u Zagrebu potrebno. Nešto se može i žrtvovati »za dobar glas i susretljivost, koju će zagrebački drugo-

---

[52] Npr.: Godišnji izvještaji društva štampaju se do 1911. isključivo talijanski, a od 1912. postaju dvojezični (podjednaki tekstovi na hrvatskom i talijanskom).

[53] HT, 12. VIII 1911 (Austrija).

[54] Isto (Za naše proputujuće drugove).

[55] HT, 26. VIII 1911 (Humanitarnost Hrvatskog tipografskog društva).

[56] HT, 9. IX 1911.

vi uživati«. Mogao bi se osnovati ogranak organizacije za tu svrhu (»Herbergsverein«) ili uvesti neku vrst doznaka za besplatno noćenje (»Schlafmarke«).[56] — Frankova inicijativa u ovom slučaju nije donijela rezultata, dijelom zbog novčanih teškoća, dijelom vjerojatno i zbog težnje da se ne smanjuju prihodi od stanarine iz društvene stambene kuće.

Te iste godine, međutim, Frank se uključuje u veliku polemiku oko idejne i političke orijentacije HTD-a radničkom pokretu. U toj polemici nastupaju najprije socijalisti čiji je praktični cilj priključenje HTD-a Međustrukovnom vijeću, tj. socijalističkim sindikatima. Njima se žestoko suprotstavljaju protivnici okupljeni kao pristaše političke i sindikalne neutralnosti HTD-a, ali s otvorenom protusocijalističkom oštricom.

U trenutku kad socijalisti nastupaju — člancima V. Bukšega, tajnika Međustrukovnog vijeća, i V. Kokolja — javlja se i Frank člankom na čitavoj uvodnoj stranici HT-a.[57] Upozorava na »nemilu pojavu« zadnjih godina. »Naši drugovi kolikogod se to nijekalo, razmilili se u razne političke stranke, te se bore stranom i bez vlastitog osvjedočenja — neki za vjeru, neki za narodnost, neki za domovinu itd. U mnogim slučajevima nemaju pravoga terena, gdje da se svojom politikom istaknu, pa malo po malo nastoje unašati politiku i u našu strukovnu organizaciju«. Postoji kontrast između političke stranke i humanitarnog društva, odnosno organizacije za zaštitu od prekomjernog izrabljivanja poslodavaca. No mnogi se pridružuju »političkim agentima« koji nastoje rasturiti članove u razne političke grupe, a posebno nastoje pridobiti mlađe, neiskusne drugove koji, pogotovo ako nisu putovali i došli »u doticaj sa ostalim radništvom«, drže se za »finije«, pridruže se kojoj političkoj stranci, umjesto »da rade za svoju vlastitu stranku, tj. svoju organizaciju«. Razne struje stvaraju »časovite većine« u radničkim društvima. Rad u organizaciji je težak. »Pogledajmo malo bolje statistiku bolesnih, besposlenih i za rad nesposobnih drugova... i borbu između rada i kapitala, pa kad sve to uočimo, moramo se uvjeriti o velikoj opasnosti u kojoj bi se našli da nam se pored svih ovih neprilika još i politika u našem društvu nastani«.

Frank dalje iznosi primjere štetnih političkih sukoba. U Bosni i Hercegovini je skoro došlo do raskola, posredovalo je Međunarodno knjigotiskarsko tajništvo, no stanje se normaliziralo. »Jedino sarajevski dopisnici ne bi smjeli onako demonstrativno isticati, da uprava našeg društva mora biti socijalistička, jer se time previše draži članove nesocijaliste«. Treba ojačati društvo, ma koje stranke tko bio.

Frank zatim podsjeća na sukob u Zagrebu oko godišnje skupštine 1910. Kampanje, klevetanje zaslužnih drugova, tajni sastanci i zaključci, prešli su granicu. U toj grozničavosti jedna struja pobjedi s malom većinom. »Što više jedan od političkih agenata [kršćanski socijal J. Krčelić] bio je tako slobodan, da je svomu organu u jednu klerikalnu pokrajinu [Frank misli na Kranjsku] brzojavio da su klerikalci sada gospoda-

[57] HT, 2. XII 1911 (Političke stranke i naša potporna društva).

ri u Hrvatskom tipografskom društvu. Takav čin najsmjelija je drskost!« Stanje se, međutim, poboljšalo.

I u Dalmaciji je bila kriza, veli Frank, »ali s nacijonalnim značajem«. Uprava u Zadru bila je u cjelini talijanska i malo se brinula za pokrajinu, u većini hrvatsko-srpsku. »Dakako, da naši drugovi hrvatske narodnosti nisu ovu nepravdu mogli mirne duše gledati već s toga razloga, što je baš sama provincija u svakom pogledu na puno jačoj bazi stajala, nego li središte u Zadru« (dosta nečlanova, dvije vancjenične tiskare, grupa članova uprave preuzela je u zakup jednu tiskaru i time prešla među poslodavce). Prenošenjem sjedišta društva u Split prebrođene su neprilike, a nova uprava će nastojati da dostigne ostala društva u Austriji.

U južnoj Ugarskoj, nastavlja Frank, glože se Srbi, Mađari, Nijemci. Posljedice su zaostalost prilika, velik broj nečlanova, dosta pasivnih članova.

Frank konačno apelira »ne dajmo se zavađati od političkih agitatora«. Neka se ne unosi politika u društvene poslove. Treba potpomoći ljude koji stvarno rade i žrtvuju se za društvo. »Svaki može politiku da tjera po svojoj miloj volji, ali samo izvan terena djelatnosti našega društva«. Borba za reviziju cjenika iz 1906. koji ističe 1913. razlog je više za slogu.

Taj zanimljivi članak govori dosta o općim pogledima J. Franka. On nije socijalista nego se zalaže za političku koegzistenciju u društvu i složan rad za organizaciju. Međutim, on je »neutralac« bez protusocijalističke oštrice. Naprotiv, njegovi kritički stavovi usmjereni su protiv politike kršćanskih socijala i drugih protivnika socijalista u HTD-u, a osim toga Frank se i općenito izjasnio kao protivnik klerikalaca i kršćanskih socijala. Socijaliste on ne napada, niti smatra njihovu aktivnost u tipografskoj organizaciji štetnom za pokret tipografa. Prigovor tipografima socijalistima u Bosni i Hercegovini odnosi se na njihovu taktiku, on u stvari želi da budu »diskretniji« da bi se izbjegla otvorena borba u društvu. S obzirom na ova obilježja svojih stavova i kontekst u kojem ih iznosi u HT-u, Frank se javlja kao stvarni saveznik socijalista u HTD-u.[58]

Tako je shvatio Frankove stavove i J. Kralj, vodeća ličnost protusocijalističke struje u HTD-u. On stupa u polemiku oko orijentacije HTD-a najprije reagirajući na Frankov članak.[59] J. Kralj odobrava Frankova opća gledišta o političkim strujama u tipografskim društvima, no ističe da Frank pristrano ocjenjuje prilike u HTD-u. Sukob što ga Frank osuđuje bio je akcija nesocijalista protiv prodiranja ideje socijalne demokracije u društvo u kojem je bilo zavladalo mrtvilo što su ga socijalisti iskoristili. Frank bi morao zamjeriti i socijalističkoj »Slobodnoj riječi« što je pisala kritički o društvu. Duh socijalne demokracije opet prodire

---

[58] U tom smislu upozorava ukratko na Frankov članak i V. Cecić, n. dj. u bilj. 10, 129.

[59] HT, 16. XII 1911 (Političke struje u Hrv. tipografskom društvu).

u društvo, naglašava Kralj, utječe na HT (Kralj zaboravlja da je list ostao otvoren svim mišljenjima) »koji se, nota bene, štampa u Pučkoj (socijalističkoj) tiskari«, osjeća se u društvenim odborima. »Ali se svijesni drugovi [tj. protivnici socijalista] i opet dižu, dapače već i rade protiv tih političkih struja u našem Hrvatskom tipografskom društvu«. Njihova je lozinka, završava Kralj, »Hrvatsko tipografsko društvo — samo tipografima«. Kralj dakle zastupa »neutralnost« HTD-a koja je samo prividna, jer ima otvorenu protusocijalističku oštricu i u tome se bitno razlikuje od Franka.

Na Frankov je članak reagirao i jedan sarajevski dopisnik, socijalist Josip Ovčariček.[60] On brani političku borbu u strukovnim društvima i organizacijama. »Politička borba posve je prirodna stvar, koja čim se gdje prije pojavi, dokazuje raniju zrelost onoga, koji ju provađa. Čim se neka stvar provađa, dokaz je da je potrebna«. Politička borba u nekoj struci znak je da ti ljudi shvaćaju svoj položaj. Borba za ljudska prava provodi se svuda gdje je potrebna. Tipografi su po svom poslu u tijesnom dodiru s politikom. Mijenjajući tiskare tipograf stalno prolazi kroz »političku školu«. Stoga su tipografi »dobri vodiči radničkih stranaka«. Od tipografa se stvara »sposoban politički element, a politička borba ne pozna mjesta, zato ona svom silom provaljuje vrata tipografskih organizacija i nije ju više moguće iskorjeniti«. Evolucija, koju osobito proživljavaju mladi, odbacit će sve one »koji su nepristupačni današnjem duhu vremena, kulturi i napretku, što nam ga donosi socijalizam«. Ovčariček, doduše, priznaje da je u Sarajevu bilo nespretne taktike, više puta je interes stranke stavljen ispred interesa tipografske organizacije. U Zagrebu se provodi mudrija taktika, »jer se polagano i svijesno radi da se osvjedoče neosvjedočeni«. U Zagrebu socijalisti »kao manjina vladaju uvijek upravom, ali dozvoljavaju i traže kontrolu...« Ovčariček i Frank se, kako vidimo, slažu uočavajući da socijalisti moraju u tipografskoj organizaciji oprezno nastupati. I Ovčariček je za složan rad na polju društvenog napredka, ali prema gledištima što ih je iznio.

Frank je prihvatio diskusiju smatrajući, nakon svog članka, da je polemika korisna.[61] Odgovor J. Kralja nije od veće vrijednosti za opću stvar. I »provincijalci«, ako pišu istinito, imaju pravo pisati o zagrebačkim prilikama. Frank ističe da nije pristran, »to se vidi iz toga, što se s mojim mišljenjem ne slaže baš ona struja, kojoj misli drug Kralj, da ja pripadam«. Frank misli, dakako, na socijalističku struju. Na ovom se mjestu također vidi da Frank nije socijalist (no karakteristično je da ga protivnici socijalista smatraju socijalistom). On upozorava da primjeri iz Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Hrvatske i Ugarske koje je iznio nisu opovrgnuti, dakle, da stoje. Zamjera Kralju osobno vrijeđanje (u polemici s V. Bukšegom).

Frank zatim iznosi zanimljiv stav prema socijalističkoj ideji. »Istina je, da mišljenje druga O-k stoji na odgovarajućem nivea-u kulturno-

---

[60] HT, 13. I 1912.

[61] HT, 27. I 1912 (Političke struje...)

ga napretka, ali za naše prilike jošte su nezrele. Mi se moramo smatrati jošte kao dosta zaostali, e da bi mogli pomišljati, da naše društvo odnosno uprava, budu provejavani socijalističkim načelima, kao što su to austrijska, njemačka i dr. društva, jer kod nas ima velik broj članova, koji uslijed nečitanja naučnih i socijalnih djela mnogo zaostaju te ne shvaćaju pravo svoj položaj. Kroz taj svoj nemar, ostaju u redovima naših najžešćih protivnika, te time zapriječuju napredak 'beskućnih bitanga', kako nas ono gospoda znadu nazivati.

Ta pogledajmo na primjer, drug Kralj kiti drugove u Zagrebu, da je većina *nesocijalista;* nadalje farizejski predbacuje, da se 'Hrvatski tipograf' štampa u Pučkoj (socijalističkoj) tiskari. Dakle, već iz ovoga se vidi, koliko ovi ljudi shvaćaju svoj položaj, jer se već i tome protive, da se jedan list za *radnike* tiska u tiskari *radničke* stranke. Treba li vam još jasnija slika, da naše prilike nisu zrele za takovu reformu u našem društvu, kao što to zamišlja drug O-k. A takove prilike ne vladaju samo u Hrvatskom tip. društvu, već i u drugim nekim pokrajinama«.

Frank stoga preporuča da se taj cilj ne forsira i da se ne ugrozi složan istup svih članova za njihova prava. Očajnu borbu treba otkloniti. »Neka načela, koja su za nas radnike uopće korisna, trebaju se dakako provesti, te će s vremenom i oni drugovi doći do uvjerenja, da im je jedino mjesto tamo, gdje se vrstaju i ostali radnici«. U interesu društva treba složno raditi za društvene ciljeve bez političkih zadjevica.

Kako vidimo, Frank je načelni pristaša socijalističke ideje i socijalističkog pokreta kakav se razvio u razdoblju II internacionale. Budućnost radničkog pokreta vidi u postepenoj, potpunoj prevlasti socijalističke ideje. No on ujedno inzistira na jedinstvu tipografske organizacije zbog njene efikasnosti u sindikalnoj borbi, tj. u odnosima s poslodavcima. Želi da u tome tipografi budu jedinstveni, a da se pridobivanje tipografa za socijalističku ideju provodi tako laganom evolucijom da ne ugrozi jedinstvo organizacije i borbu s poslodavcima.

Karakteristično je da J. Kralj, odgovarajući Franku u uvodu jednog napada na V. Bukšega, ne nalazi nikakvih važnijih protuargumenata.[62] Brani se da uopće ne misli na ograničavanje slobode pisanja za drugove iz provincije. Frank mu, kaže, to podmeće. Istovremeno sumnjiči Franka da mu korektori u socijalističkoj tiskari preudešavaju članke tako da budu »pristrani« (tj. nepoćudni protivnicima socijalista) i čudi se zašto se Frank toliko brine za HTD kada je član austrijskog društva.

Zbog motiva koje je Kralj ubacio u polemiku i Frank je morao u svom odgovoru dotaći još neka zanimljiva pitanja.[63] Frank, dakako, ističe da piše potpuno samostalno. Daljnju polemiku s Kraljem nije smatrao korisnom, što je rekao i drugovima u Opatiji. Sumnja u utjecaj korektora nedostojna je, »te preporučam drugu Kralju, da ne lovi u mutnom«.

---

[62] HT, 10. II 1912 (Političke struje u »Hrvatskom tipografskom društvu«).
[63] HT, 24. II 1912 (Političke struje...)

Zanimljiv je odgovor na pitanje zašto piše o prilikama HTD-a. Samo je pitanje naivno, smatra Frank, i može ga postaviti samo onaj tko stalno radi u području jednoga društva. »Dok mi ostali nesretnici, danas smo članovi austrijskoga, a sutra članovi hrvatskoga, dalmatinskoga ili bosanskoga itd. I baš na temelju ovog nestalnog boravka i bratske uzajamnosti, ima svaki član, bio on kod kuće ili u bližnjem susjedstvu pravo, da napiše koju riječ. Nama u Istri ne može se predbaciti, da imamo strukovni list u talijanskom jeziku, koga manje razumijemo, te se više zagrijemo za 'Hrvatski tipograf' i prilikama u našim slavenskim zemljama.«

Frank preporuča da se mjesto takvih beskorisnih polemika više radi, posebno na pripremama za reviziju cjenika iz 1906, i da se pazi koga će se izabrati za te pregovore.

Frank se više ne javlja u daljnjim sukobima oko orijentacije HTD-a koji traju sve do početka svjetskog rata. Njegova nam suradnja nesumnjivo otkriva u tom turističkom centru evropskog glasa malu radničku jezgru koja ima aktivan odnos prema problemima grafičkih radnika i radničkog pokreta uopće (osim toga, u Opatiji se inače nalazi i izvjestan, nevelik broj socijalista i socijalistička organizacija).[64]

4) Prvi svjetski rat označio je oštru i tešku cenzuru za radnički pokret, pa, dakako, i za organizacije grafičkih radnika. Istra je bila posebno pogođena mjerama ratnog stanja nakon ulaska Italije u rat s Austro-Ugarskom 1915. Puljski su tipografi bili zahvaćeni mobilizacijom, odnosno evakuacijom civilnog stanovništva. Krmpotićeva je tiskara dobila stručnu radnu snagu od mornarice. U Trstu, Gorici i Puli uvedena je cenzura novina, a novine u manjim mjestima su obustavljene (to je pogodilo i hrvatske tiskare u Pazinu i Opatiji),[65] — HTD je obustavilo velik dio svoje djelatnosti (obustavljen je i HT), ali za razliku od drugih radničkih organizacija (sindikata) nije raspušteno ni sasvim zamrlo. Obnova radničkog pokreta 1917. zahvatila je i tipografe. Razvija se sindikalna borba u ratnim uvjetima, pa 27. V 1917. izlazi ponovo HT. — Društvo tipografa Primorja također nije iščezlo u ratu, a »Il Risveglio« i dalje izlazi.

S obnovom HT-a dolazi do izražaja i obnovljeni interes za druge tipografske organizacije, pa tako i za primorsko društvo koje i dalje djeluje u sklopu austrijskog saveza.

HT prenosi iz lista »Il Risveglio« zanimljivu anegdotu »Zašto radnik štrajkuje?« (težište odgovora: radnik iznosi na tržište jedinu robu koju ima — svoju radnu snagu; ima pravo da je, kao i kapitalist svoju robu, prodaje za što višu cijenu, odnosno da je ne prodaje ako mu uvjeti ne

---

[64] Opatija je, dodajmo još, kao klimatsko lječilište privukla pažnju ugarskog tipografskog društva, koje je tamo sagradilo i 1913. otvorilo trokatnu »Vilu Gutenberg« za oporavak društvenih članova rekonvalescenata (15 soba, 46 ležajeva). O tome piše HT, 5. IV 1913.

[65] Usp. T. Blažeković, n. dj., 39; V. Ujčić, n. dj. (Istarski mozaik, 1967, br. 1—2 i 4—5), 49, 51, 272, 275, 276; P. Strčić, n. dj., 216.

odgovaraju).[66] Istodobno HT bilježi da je i u Istri povećan mjesečni ratni doplatak.[67] Godine 1918. HT notira da je povećan tjedni doplatak (prema bračnom statusu) i naknada za posebne satove pomoćnog osoblja, te da su od 4. V 1918. povećane plaće 20—25% (pomoćnom osoblju 30—50%, a i naučnicima), dok dopust za oporavak nije dobiven.[68]

Time završavaju vijesti iz Istre. Završetak rata, slom Austro-Ugarske i odcjepljenje jugoslavenskih zemalja, talijanska ekspanzija u zapadnoj Sloveniji, te u zapadnoj i južnoj Hrvatskoj, kao i stvaranje jugoslavenske države, dovode i hrvatske grafičke radnike u novu situaciju i otvaraju nove probleme. Internacionalne su veze slabile, a pažnja je sjevernohrvatskih tipografa, koji su tada pretežno lijevo orijentirani, usmjerena na sindikalnu borbu i organizacione probleme unutar jugoslavenske države.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Grafički radnici Hrvatske djeluju u razdoblju do 1918. u nekoliko organizacija, prilagođenih strukturi Austro-Ugarske Monarhije (a oni zaposleni izvan Hrvatske, dakako, i u drugim organizacijama). Hrvatsko tipografsko društvo samostalno djeluje u Hrvatskoj i Slavoniji (1870—1920), Riječko tipografsko društvo je najprije samostalno (1898—1905), a zatim se priključilo ugarskom društvu (od 1905). Društvo dalmatinskih tipografa i Društvo tipografa Primorja (Trsta, Gorice i Istre) djeluju od 1897. u sastavu austrijskog saveza tipografskih društava. Sva su društva mješovitog nacionalnog sastava, te su dionici specifičnog, tipografskog internacionalizma, nevezanog za socijalistički internacionalizam, a izraženog u raznim vidovima povezanosti i suradnje, dok njihovo članstvo sudjeluje u karakterističnoj prostornoj pokretljivosti tipografa. Uz tu *opću povezanost* tipografi Hrvati, odnosno tipografi hrvatsko-srpskog jezika, imaju i *posebnih veza*, na osnovi nacionalne istovjetnosti, odnosno jezičnog zajedništva. Surađujući u onim društvima na čijem se području nalaze, oni, u manjoj ili većoj mjeri, smatraju HTD svojim matičnim društvom. »Hrvatski tipograf«, kao jedini hrvatsko-srpski list u Austro-Ugarskoj, ima u tome značajnu ulogu, jer je ne samo list HTD-a, nego i tipografa hrvatsko-srpskog jezika uopće, posebno onih u Austro-Ugarskoj.

Veze između HTD-a i Društva tipografa Primorja uvjetovane su prvenstveno spomenutom *općom povezanošću*. U okviru svog širokog interesa za međunarodni tipografski pokret HT donosi i vijesti o organiziranim tipografima Primorja, bilo o općem stanju organizacije (npr. 1897, 1900), bilo o posebnim događajima, osobito o rezultatima sindikal-

---

[66] HT, 27. X 1917.

[67] Isto.

[68] HT, 9. III i 15. VI 1918.

ne borbe, komparirajući ih i sa stanjem u Hrvatskoj (međunacionalni odnosi goričkih tipografa, solidarnost s generalnim štrajkom u Trstu 1902, 25-godišnjica tršćanskog društva, organizacioni odnosi unutar austrijskog saveza, solidarnost Tršćana sa štrajkom u zagrebačkoj »Katoličkoj tiskari« 1909, opća obustava rada tršćanskih tipografa 1910, neki rezultati cjeničke — tarifne borbe).

Uz ove *opće veze* nalazimo i one *posebne*, s tipografima Hrvatima. Oni se trajno nalaze u Trstu (i, vjerojatno, povremeno u Gorici), te u Puli, a prevladavaju u malim hrvatskim tiskarama na istarskom Kvarneru (Volosko—Opatija, Lovran, Krk). Veze s Tršćanima i Puljanima, međutim, slabe su (samo poneka vijest i dopis u HT), dok su veze sa Liburnjanima i Krčanima intenzivnije. Veze s Krkom obilježava solidarnost sjevernohrvatskih tipografa s krčkima u njihovim opetovanim sporovima i borbama s upravom tiskare. Veze s tiskarama pod Učkom izražene su, međutim, prvenstveno sudjelovanjem tamošnjih tipografa u raspravljanju niza problema HTD-a. — Uz to nalazimo i vijesti o pojedinim akcijama opatijskih i lovranskih tipografa, a iz njihove sredine dolazi i više prijedloga (slično kao iz Trsta 1905) o usavršavanju humanitarne (potporne) i sindikalne funkcije HTD-a. — Oni se uključuju (1908—1912) u borbu između socijalista i njihovih protivnika oko odnosa HTD-a prema radničkom pokretu, odnosno prema socijaldemokratskoj stranci i sindikatima. Kao i drugi sudionici u toj borbi, i Istrani dijele vrlo oštar stav prema izdajnicima organizacije (štrajkolomcima). Isto tako i oni žele održati jedinstvo organizacije, zbog osiguranja njene humanitarne i sindikalne efikasnosti. Istrani, međutim, istupaju protiv unošenja političke borbe u HTD, zalažu se za političku koegzistenciju u radu za društvo. U tome se razlikuju od socijalista, no također i od frankovaca i kršćanskih socijala. No njihovi se pogledi i međusobno razlikuju, kao i kod drugih »neutrala«. »Neutralnost« lovranskog dopisnika ima protusocijalističku oštricu te se on u datoj situaciji iskazuje kao stvarni saveznik protusocijalističke struje i sukobljava sa socijalistima (polemika s A. Tajkovom). Međutim, vrlo agilni opatijski dopisnik (J. Frank) samo u načelu odbacuje svako prodiranje politike u tipografska društva, dok u stvarnosti nije krutih pogleda. On podržava zamjenu talijanske prevlasti u Društvu dalmatinskih tipografa ravnopravnošću i prelaskom uprave u ruke Hrvata. U južnoj Ugarskoj se zalaže za obnovu internacionalizma, odnosno za nacionalnu ravnopravnost. U Bosni i Hercegovini želi da socijalisti ne idu u neposredne sukobe, nego da se postepeno afirmiraju preko rada za organizaciju. U Hrvatskoj i Slavoniji njegove su kritičke oštrice namjenjene protusocijalističkoj struji, te je on u danim okolnostima stvarni saveznik socijalista. Štoviše on se i otvoreno izjašnjava kao načelni protivnik kršćanskih socijala i načelni pristaša socijalističke ideje. Socijalizam koji on prihvaća nesumnjivo je samo evolucioni. Socijalističku ideju smatra idejom napretka, ali ona mora postepeno i mirno osvajati tipografe za sebe, tako da se i u uvjetima zaostalosti mnogih tipografa (tj. neprihvaćanje socijalističke ideje) osigura jedinstvo i djelotvornost njihove organizacije.

Ovoga istarskog tipografa koji u svojoj angažiranosti nije osamljen upoznajemo, dakle, kao pripadnika lijeve struje (u širem smislu tog pojma) među grafičkim radnicima, struje koja socijalizmu u radničkom pokretu priznaje važno i sve važnije mjesto u tadašnjici, a pobjedu u budućnosti.